

GRAD TURN PRI DRAGATUŠU

IVAN SIMONIC

Grad Turn je dobil ime po prvotnem visokem štirioglatem stolpu, ki je stal na nekoliko dvignjeni ravnici pri izviru Podturnščice južno od Tanče gore in zahodno od Dragatuša. K osrednji stolpa so pred turškimi napadi zgradili dve dvonadstropni grajski stavbi z enim samim štirioglatim kamnitim vhodom. Tako zgrajen grad je hrabro varovala grajska straža, da ga Turki, ki so večkrat pustošili po okolici, niso uspeli zavzeti. Po ustnem izročilu pa so Turki požgali cerkev sv. Neže nad Podturnščico, v katere izvir Jezero se je zrušilo cerkveno zidovje.

Pozneje so ob prenavljanju stari grajski stavbi porušili in proti jugu od grajskega stolpa zgradili v treh straneh novi grad ter za sprednjo stran na vzhodni strani stolpa postavili visok zid in v njem širok obokan vhod. Tako je znotraj gradu nastala pravokotna travnata ravnica. V grajskem stolpu je bila zgoraj ječa za ženske in spodaj ječa za moške. Grad je imel kapelo sv. Andreja, ki je sčasoma razpadla.

Po franciscejski mapi iz leta 1824 je imel grad v svoji bližini pet gospodarskih poslopij, med katerimi so bili trije hlevi. Eden od njih je stal nad izvrom Podturnščice, dva vzporedna pa niže v ravnini proti Brezniku. Nekoliko višje v isti smeri je bilo eno majhno in eno večje dvostavbno gospodarsko poslopje z velikim dvoriščem. Graščaki so se bolj kot s poljedelstvom ukvarjali z živinorejo, posebej konjerejo in svilorejo ter s sadjarstvom in vrtarstvom. Med običajnim sadnim drevjem so gojili zlasti murve, marelice, breskve in višnje. Imeli so zelenjadni in cvetlični vrt, katerega so ogradili z visokim zidom, ki je deloma

še ohranjen. Zraven so si uredili lep park za sprehajanje.

Prvi lastniki gradu so bili gospodje Guraltiči, za njimi baroni Schnitzenbaumi, ki so v prvi polovici 16. stoletja prevzeli v najem sednje poljansko gospostvo z gradom Poljane, kjer so gospodarili do leta 1618. Za Schnitzenbaumi je imela v rokah grad Turn rodbina gospoda Bernardiza, čigar vdova, rojena pl. Stemberg, ga je prepustila svojemu sorodniku Vincencu Stembergu. Od tega je grad s posestvom kupil približno sredi druge polovice 17. stol. baron Ivan Jurij Apfaltrern. Bolj pomembni so postali Apfaltrerni v Beli krajini pozneje, ko so od leta 1804 do 1904 gospodarili v gospostvih in gradovih Krupe in Pobrežje. Sredi 18. stoletja si je Turn in njegovo gospostvo prisvojil Janez Jožef pl. Russenstein, leta 1789 pa je v gradu že gospodaril Nikolaj Paunovič (Paunovich), ki je leta 1798 določil za svojega naslednika sina Pavla. Ta je moral svojim štirim bratom in dvema sestrama izplačati ob njihovi doraslosti po 1000 goldinarjev odpravnine. Leta 1807 je prodal kmetu Ivanu Kuretu na Brezniku kmetijo in stanovanje za 50 golinarjev. Zadnji graščak turnske graščine je bil Matija Primic (Primitz), okrajni komisar iz gradu Krupa, ki se je leta 1845 oženil z vdovo Ano Frideriko Paunovič, grad s posestvom pa je bil nanj prepisan šele 5 let pozneje. Po smrti Primica (1855) in njegove žene (1856) so jima v zunanjo steno pokopališke cerkve na Goleku, kjer sta pokopana, vzdali še ohranjeno železno spominsko ploščo.

Strnjena posest gradu Turna se je v širokem pasu razprostirala s pobočja Poljanske gore

Grad Turn pri Dragatušu po Valvasorju (Topographia ducatus Carnioliae modernae, 1679)

Podturnščica pri izviri pod gradom Turn

vzdolž Podturnščice na njenem desnem bregu do potoka Obrha in na levem bregu do cest Črnomelj—Dragatuš. Ker so jo ob deževju v ravnini v Logih zasegale poplave, so bili tam največ travniki in pašniki. Ta strnjena posest je leta 1824 zavzemala le 43 ha. Zunaj te posesti je imel turnski graščak šest strnjenih parcel na Tanči gori, in sicer en vinograd, 2 travnika s sadnim drevjem, en manjši travnik, en pašnik in en kostanjev gozd, kar je vse skupaj merilo 3 orale in 1004 sežnje, sam vinograd pa je zavzemal en oral in 785 sežnjev. Na pašniku ob vinogradu je grajska zidanica zasegla 34 sežnjev. Vse to je v položnem pobočju južno od cerkve sv. Ane. Posebej je imel turnski graščak še dve parceli pri Dobljčah, in sicer travnik in njivo s skupno površino le 271 sežnjev.

Pod turnsko gospostvo je v dobi Marije Terezije spadalo le pet naselij in sicer Breznik, Sela pri Dragatušu, Podlog, Hrast pri Vinici in del Dobljč. Gospostvo je imelo na Brezniku 10 kmetij, na Selih 4 kmetije, v Podlogu 6 kmetij, v Hrastu 9 kmetij in v Dobljčah, kjer je bila pri kmetu Buteli (vulgo Vrtinu) tromeja med poljanskim, metliškim in turnskim gospostvom, osem kmetij. Prevladovale so četrtinske kmetije, nekaj je bilo polovičnih, le tri so bile tričetrtinske, in sicer po ena na Brezniku, v Dobljčah in Podlogu, a cele kmetije ni bilo nobene. Podložni kmetje so bili obdavčeni z denarjem in naturalijami. Ročno tlako ob lastni hrani je moralo opravljati po en dan v tednu 12 kmetov, po dva dneva 6, po tri dneve 5, štiri dneve en kmet, pol dneva en kmet, osem kmetov, in sicer 7 v Hrastu in eden v Podlogu, pa je bilo oproščenih tlake. Poleg kmetov v navedenih vaseh je bilo turnskemu graščaku posebej podložnih tudi 82 vinnogradnikov, ki so morali oddajati davek v vinskem moštu in denarju.

Grad Turn je imel pod Jezerom, izvirom Podturnščice, mlin, ki se omenja 15. marca 1749. Mlinu se je kmalu pridružila tudi žaga. Ob razprodaji grajske zemlje sta prišla v kmečke roke. Leta 1924 je bila žaga preurejena na motorni pogon. Mlin in žaga sta prenehala z obratovanjem leta 1964. Izvir Podturnščice je že toliko opešal, da obnova mlina na vodni pogon ne bi bila več možna.

V gozdu nad Breznikom je Francoska jama, v katero so oboroženi hlapci graščaka iz Poljan po ustnem izročilu pahnili v vasi Obrhu ujete francoske vojake, ki so bili obdolženi kraje. S pomočjo nekega domačina so se vojaki rešili iz jame in so potem iz maščevanja zažgali grad Poljane v Predgradu.

Grad Turn je že nad 100 let v razpadanju. Grajsko zemljo in poslopja so ob razprodaji pokupili okoliški kmetje. Grad in vrt ob njem ima v rokah kmet Adam iz Dragatuša, ki je levi in desni trakt gradu pokril s cementno opeko. V levem traktu od vhoda je uredil vinski klet, v kateri je sedaj razno staro orodje, desni trakt pa uporablja za senik. Drugi, večji del vrta proti Brezniku z ohranjeno grajsko zidanico, ki je na novo pokrita z opeko, ima sedaj kmet Perušič iz Breznika št. 3. Nekdanji grajski mlin in žago je prenovil in zraven zgradil še novo poslopje Anton Šuštarč iz Breznika. Grajsko zidanico in grajske parcele na Tanči gori ima v svoji lasti Marija Svetič iz Tanče gore. Zidanica nekdanjih turnskih graščakov je največja zidanica na Tanči gori, od koder je lep razgled zlasti na bližnjo okolico, sicer pa tudi daleč na Hrvaško. Na njenih parcelah sta zrasli že dve počitniški hiši. Na Tanči gori so imeli vinograd in zidanico tudi baroni Apfaltrerni. Veliko uporabnega kamena razpadajočega gradu so uporabili okoliški kmetje za svoje gradnje, posebno pri obnovi pogorele Dragovanje vasi.

Grad Turn v Brezniku pri Dragatušu (1964. leta)

VIRI IN LITERATURA

1. Johann W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Crain 1689, XI. — 2. Janez Vajkard Valvasor, Topographia ducatus Carnioliae Modernae. Bogenšperk na Kranjskem 1679. Spremnna beseda in redakcija B. Reisp, Ljubljana 1971. — 3. Stift Register von dem Guett Thurnau bey Tschernembl, Arhiv SR Slovenije. — 4. Hauptbuch VIII, 421, Arhiv SR Slovenije. — 5. Hauptbuch

IX, 422, Arhiv SR Slovenije. — 6. Franciscejske mape in protokoli katastrskih občin Dobljče, Golek, Hrast pri Vinici, Obrh in Tanča gora. — 7. Krajevni leksikon dravske banovine, Ljubljana, 1937. — 8. Krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana 1971. — 9. Ludwig Schiwiz von Schiwizhofen, Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain, Görz 1905. — 10. Leopold Podlogar, Kronika mesta Črnomelj in njega župe. Ljubljana 1906.

ZANIMIVOSTI Z NAŠIH CEST V 18. STOLETJU

JOŽE ŠORN

Dandanes gradi ves civilizirani svet in mi z njim moderne ceste s stroji, ki jih vseprek imenujemo s tujkami finišer, buldožer itd., v predpreteklem stoletju so vsa dela na cestah opravljali brez naglice tlačani kar s krampi, motikami, železnimi drogovi in s podobnim orodjem. Če je takrat visoka voda odnesla lesen most, je preteklo tudi šest let, preden so postavili novega. Na nekaterih cestah so bili delavci pripravljani delati le v primeru, da jih je branila stotnija ali celo dve stotniji oboroženih poklicnih vojakov. Vemo za primer iz leta 1709, ko je spomladi zapadlo toliko snega, da so še v maju vozili s sanmi povrh snega iz Ljubljane v Kranj. Tudi zelo prometne ceste so bile tako ozke, da sta se komaj mogla srečati dva voza, drugje spet so vozniki obšli kotalje sredi cestišča tako, da so zapeljali kar na travnik in s tem počasi napravili nekakšen mehur.

BOLJ KOLOVOZI KOT CESTE

Sem ter tja slišimo mnenje, da pomeni leto 1719, ko je habsburški dvor proglasil Trst in Reko za svobodni pristanišči in takoj nato ustanovil Orientalno kompanijo, že kar zahajanje beneške prevlade v Jadranskem morju in velik porast habsburške moči v tem delu Sredozemlja. Ne moremo v celoti soglašati s takšnim akcentuiranjem določenih potez, ker se zavedamo, da je za prevlado treba imeti močno trgovsko in vojno mornarico, da je treba obe naselbinici s 3000—4000 prebivalci najprej urbano in poslovno prirediti za središče širokopotezne pomorske politike (nova predmestja, magazini, pomoli, poslovna in administrativna poslopja itd.), da je končno in ne nazadnje treba imeti tako rekoč brezhibno ce-

stno povezavo s širokim zaledjem. In prav temu poslednjemu problemu smo namenili nekaj naslednjih odstavkov.

Brž po tistem, ko je dvor proglasil pristanišči v obeh mestih za svobodni, je poslovni svet v beneški republiki zaslutil, da se utegne promet iz teh dveh mest navsezadnje res povečati in da bi se dalo z udeležbo v njem še kaj zaslužiti. Brez posebnega obotavljanja se je oglašil beneški špediter Pavel grof Amerighi, da želi prejeti z dvora privilegij za prevoz blaga iz omenjenih dveh mest na Dunaj. Blago da bodo od tega leta dalje (torej od 1719) prevažali vetturiniji, znani vozniki ali furmani iz kraja Mestre.¹ Habsburški dvor je seveda prošnjo odklonil, saj ni smel omogočiti za-

Trst se je s pristaniščem vred vidneje razvijal v terezijanskem času in pozneje. Ilustracija spomenice, ki jo je poslovni Trst poslal cesarju Jožefu II ok 1780-82, kaže različne načine pakiranja na primer zaboje, sode, steklenice. Na nekem zaboju se gugata Neptun, bog podmorja (levo spodaj), in Merkur, bog trgovanja (desno zgoraj), konjunktura!). V ozadju Sv. Just s cesarsko zastavo. — Arhiv dvorne komore, Rokopisi, rkps sign. 736